

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Hittudományi Kar**

A Pálos Rend eltörlése Magyarországon 1786-ban

**Dissertatio ad Doctoratum
Tézisfüzet**

**Készítette: Hesz Árpád
Témavezető: Prof. Dr. Török József**

Budapest, 2019

1. A *Pálos Rend eltörlése Magyarországon 1786-ban* című értekezésemben a magyar pálos provincia eltörlésére vezető eseményeket és a feloszlató rendelet végrehajtását vizsgáltam. Az eltörlésig vezető események bemutatása során a teljességre törekedve, felhasználtam a magyar szakirodalom eredményeit és a témához kapcsolódó, számomra elérhető német nyelvű szakirodalmat. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában fellelhető C-103 és C-72 jelzetű fondjainak az egyes pálos kolostorokra illetve szerzetesekre vonatkozó részeit kutattam. Ennek során áttanulmányoztam a kolostorok eltörlése során keletkezett és a témához kapcsolódó, fennmaradt dokumentumokat.

2. Az értekezés első két fejezetében megvilágítottam azt a két megközelítési módot, amely Mária Terézia illetve II. József uralkodását jellemezték. Ennek során Mária Terézia személye, mint a *jó államot – kormányzást szem előtt tartó, felvilágosult reformer* jelenik meg előttünk. Ő általában véve, de nem kizárólagosan, egyházhű nevelést kapott, amely magában foglalta azon újdonságok befogadásának képességét, amelyek a monarchia érdekeit szolgálták. Az uralkodónő célja államainak megerősítése és korszerűsítése volt. Ez fiával, II. Józseffel közös törekvése. A cél elérése érdekében alkalmazott eszközök állítják szembe őket. A királynő számára realitás, hogy a sokféle hagyománnyal, különböző jogállással, eltérő fejlettséggel rendelkező birodalmának részei nem alkotnak teljes egységet és csak ezeknek a tulajdonságoknak a figyelembe vételével kormányozhatók sikeresen. Személyében olyan uralkodó áll a monarchia élén, akinek van érzéke a múlthoz, képes arra, hogy figyelemmel legyen alattvalóinak történelem során formálódott előjogaira, érzékenységre, a magyarok esetében a rendi alkotmányra. A bécsi magyar nemesi testőrség felállítása jellemzően mutatja az uralkodó tradíció iránti érzékét. Az uralkodói reformok céljainak megkedveltetésére létrehozott testület hosszú távon biztosította a kormányzati célok hazai támogatását. Ugyanerről az érzékről tanúskodik, hogy az országgyűlések alkalmával türelmesen kivárta a rendek sérelmeinek a felsorolását és azok összefoglaló felterjesztését. Hagyományhűségére példa a pápákkal szemben tanúsított magatartása. Ritka kivétellel kikérte az Apostoli Szék jóváhagyását az egyházat érintő rendelkezéseivel kapcsolatban. Magyar viszonylatban példaként említhetjük a lelkéspénztárral kapcsolatos magatartását. Politikai *döntéseinek szándékolt és nem szándékolt következményeit* egyaránt igyekezett tekintetbe venni. Erre példa az 1764/1765-ös országgyűlés előkészítése és eseményeinek kezelése az állam részéről.

3. Vele szemben áll fia, az *aufklerista racionalizmus* jegyében uralkodó II. József, aki a szükségesnek ítélt változásokat doktriner bürokrataként látja keresztülvihetőnek. Célja: a *jó állam – jó kormányzásra* törekvés, anyjával azonos, de az a meggyőződés hajtja, hogy nincs

ideje az állam átalakítására tett lépések halogatására. Kezdetől fogva jellemzi őt a türelmetlenség, az azonnali eredményvárás és az egyszemélyi, abszolút kormányzás sikerébe vetett hit, pusztán azért, mert jót akar népeinek. Kétkedés nélkül hisz ítéletei és elhatározásai csalatkozhatatlan helyességében. Abszolút nem veszi tekintetbe, hogy érzésekkel, érzékenységekkel, hagyományos kötődésekkel bír, *élő személyek* felett rendelkezik. A monarchia sokrétű hagyományaiban csupán elképzelései megvalósításának akadályait látja. Célja egy teljesen egységes birodalom megteremtése, mert versenytársai már rendelkeznek hasonlóval. Nincs tekintettel arra, hogy állama nem csupán nemzetiségi összetétele tekintetében tér el az ellenfelektől, hanem egyházi téren is. Birodalmában egyszerre vannak jelen a katolikus, protestáns és ortodox felekezeti népcsoportok. Nem veszi figyelembe, hogy birodalmát sok nemzet alkotja, amelyek különféle módon kapcsolódnak a dinasztiahoz. A bécsi udvar némely visszasságát tapasztalva, a *jó kormányzás* akadályozóinak látszanak előtte a születésük okán pozícióba emelkedő, közepes, esetleg szerény tehetségű emberek, akik helyett szívesebben alkalmazna tehetségesebb – és ez a legfontosabb: *csak tőle függő* hivatalnokokat. A születési és egyházi előjogok visszaszorításában eszközt lát, bár ezek megvalósítására csak korlátozott mértékben kerülhetett sor. A túlzóan részletes szabályozás vezet az olyan botrányosan apró részletek szabályozásához, mint a zsákban temetés körülményeinek meghatározása. Anyjával ellentétben a császár nem volt képes intézkedéseinek *szándékolt következményei mellett a nem szándékolt következményeket* is számításba venni.

4. A császár *vallásosságát* már a kortársak is eltérően értékelték. Kisgyermek korában a nevelésért felelős személyek között papok is voltak, de a jezsuita szerzetesek sorából csak gyóntatója került ki. Egész biztos, hogy nem volt mélyen vallásos és Kaunitz által is támogatva, az Egyháznak alárendelt szerepet szánt az állammal szemben. A pápával folytatott tárgyalásai inkább a politika körébe tartoztak. Ezek alapján nem lehet megítélni a császár személyes vallásosságát. VI. Pius pápa mindenestre II. Józsefet vallásos személyiségnek tartotta.

5. II. József és kancellárja szemléletmódjában a *ráfordítás-hozam* kettősségében gondolkodó, *gyakorlat-orientált materializmus* érvényesült. Számukra két fő gyakorlati érték van a birodalomban: az *alattvalók nagy száma*, amit akkor még nem, de a XX. században már emberanyagnak neveztek és a rendelkezésre álló, *szabadon felhasználható pénz*. Csekély értéket képviselt mindaz, ami ezt közvetlenül nem támogatja, legyen szó akár emberi, akár anyagi tényezőről. A gyakorlat-orientált materialista szempontot tükrözte például a

felosztatási akták mellékleteinek felsorolása során előírt eljárási rend. Először az anyagi javak különféle fajtáit vették számba a biztosok: a készpénzt, a tőkéket, tartozásokat. Ezt követték az állatok, az épületek, a birtokok, és csak ezután következett a kolostor szerzeteseinek személyenkénti összeírása. Sok esetben csak a napidíjak folyósítását összesítő táblázatból ismerjük a kolostori névsort. Az eszmei-szellemi érték iránti tökéletes érzéketlenség példája volt a Szentkorona – mint értéktárgy – átszállítása a bécsi kincstárba. Hasonlónak látszik a kolostorok elhagyására kijelölt időpont: augusztus 20., államalapító királyunk, Szent István ünnepe.

6. Munkámban kiemelten foglalkoztam az Egyház korabeli állapotának változásával. Helyzete a XVIII. század elején még érintetlen, kiváltságos és a teljes állami apparátus támogatását élvező. Ennek lassú átalakulására példa a lelkészpénztár és hozzá kapcsolódóan az egyházmegyei jövedelmek felhasználásának változása, amelyet elsősorban Salacz Gábor tanulmányát alapul véve követtem nyomon. Az adományok, az uralkodói adományok szerepét illető felfogás alapjaiban megváltozott. Ezek a javak már nem Istent illetik meg visszavonhatatlanul, nem Isten személyéhez kapcsolódóan nyerik értéküket. Szerepük, az állam egyik, még nem kellő mértékben kiaknázott jövedelemforrásaként, átértékelődik. Elfogadhatatlanná vált az állam számára a házassági ügyekben történő bíraskodás teljes függetlensége, mert a világi hatalom képviselői nem látták be, hogy itt szorosán vett, a szent dolgok körébe tartozó tárgyról van szó. Korábban a világi hatalom álláspontja ebben a kérdésben is teljes mértékben megegyezett az Egyház képviselői számára evidens felfogással. Az államot irányító eszmerendszer változásával ez a felfogás háttérbe szorult és egyre nagyobb teret nyert az egyén evilági boldogulásának elősegítése és az állam ebben vállalt szerepének megerősítése. Az örök boldogság eszméjének a helyét – akárcsak Európa nagy részében – növekvő mértékben az evilági boldogságra törekvés foglalta el.

7. Ám a magyarországi katolikusok helyzete Európában meglehetősen sajátos volt. Az Egyház társadalomban elfoglalt szerepét hazánkban a Regnum Marianum eszméje irányította és határozta meg. 1711 után lezárult a katolikusok számára hátrányos korszak, Pázmány vetése teljesen beérett a főnemesi családok körében. Alig maradt köztük protestáns. Az ország lakosságának egyre nagyobb része tért vissza a katolikus hitre a buzgó hitehívők következtében. A misszionáriusok még egyre küldik éves beszámolóikat a megtérített lelkekről az Apostoli Szék hivatalainak. A magyar püspökök alkotmányos helyzetüknél fogva olyan mértékben voltak tagjai az állami vezetésnek, amely Európa többi államában már ismeretlen. Ennek következtében a hazai katolikusok politikai szempontból győztes

helyzetben érezhették magukat. Az egyház belső szervezete napi szinten alig érzékelte az állam növekvő igényeit, és Mária Terézia haláláig inkább az uralkodói túlkapások közé sorolta az egyre határozottabb formát öltő udvari intézkedéseket. Ez előre vetíti a két fél: az *Egyház és az állam* heves összecsapását. Ennek során nem sikerült a felek érdekeiket egymáshoz közelíteni.

8. Az összecsapás során a szerzetesrendek ellehetetlenítésére tett lépések a pálosokat is sújtották. Ezek közé tartozott a növendékek felvételének megnehezítése, a kolostorok anyagi függetlenségének korlátozása. Erre példa a *vitalitium maximalizálása*, végül a rendek belső kormányzatának szétzilálására tett intézkedéssorozat. A pálosoknál különösen ez utóbbi kapcsán lépett fel belső elégedetlenség, jellemzően az általános perjel hatásköréhez kapcsolódóan, amely aztán – mint arra Császár Elemér rámutatott – előidézte a rend egészének a feloszlását.

9. Dolgozatomban megvizsgáltam a kolostorokat megszüntető döntés végrehajtására tett erőfeszítéseket. A döntés kivitelezése érzékletes példák sokaságával illusztrálja, hogy a pusztán *matériában* gondolkodó *doktriner racionalitás* könnyen káoszba torkolló abszurdítások sorozatához vezet, és a rendelkezések *nem szándékolt következményeként* olyan mértékű *értékpusztítást* idéz elő, amit maga a döntéshozó sem akarhatott. A feloszlató rendelet végrehajtása óriási emberi és nem csekély anyagi ráfordítást igényeltek. A megmozgatott emberi energia, amely a biztosok kiválasztásában, helyszínre utazásában és helyszíni intézkedéseikben kifejtésre került, messze elmaradt a kívánt eredményektől. Ezt támasztja alá, ha fontolóra veszem a mesteremberek, írkokok közreműködését, a sok utazást és aktakészítést, jelentésírást, a jelentések központi feldolgozását, egy csupán egyszeri módon megmutatkozó eredmény miatt.

10. A huszonhét, különféle egyházi stáuszú rendházat illetően megszűnt a rend tulajdonjoga 2.613.168 fl 50 kr értékű földbirtok tekintetében. Elveszett 790.293 fl 52 krajcárt érő épület, jórészt megsemmisült 108.142 fl 44 krajcárra becsült templomi felszerelés. A rend teljes vagyonát, amely az eltörlés áldozatául esett, 4.593.460 fl 57 krajcárra becsülték.¹ A rendi vagyon jelentős elemét képezték a misealapítványok és az egyes szerzetesek életjáradékai. A teljes vagyon további sorsáról a Vallásalap gondoskodott. Az egyes birtoktestek igazgatása is többre került az államnak, mert a korábban szerzetes előljárók által elvégzett munkát a feloszlás után fizetett alkalmazottak látták el. Számba kell venni a

¹ Lásd 3. számú táblázat, átvéve: CSÁSZÁR E., *A Pálos Rend feloszlása II.*, in *Századok* 35(1901/5), 412-429.

társadalom számára nyújtott magyarázat megalkotása során kifejtett szellemi és gyakorlati erőfeszítéseket is.

11. A veszteségek listáját gyarapítják az elpusztult kolostorok is, amelyek pusztán építőanyagként szolgáltak. Teljesen megszűnt a szatmári gimnázium, amely az állam felfogása szerint hasznos tevékenységet végzett. Szinte kivétel nélkül elpusztultak azok a fogadalmi tárgyak, amelyek az emberek személyes hitét és vallásosságát fejezték ki látható formában. A nemesfém tárgyak jelentős része beolvasztásra került. Történelmi ereklyék is elvesztek. De van az eszmei veszteségnek emberi oldala is: a szerzetesek, a tanárok, a szónokok és az őket segítő rendtagok életvilágainak megszűnése. A rendházak feloszlásával megszűnt a mindezt magából kibocsátó *rendi miliő* is. Ennek jó példája a rendházak képeinek sorsa, ami különösen a sátoraljaújhelyi rendház festmény-sorozatának megsemmisülésén szemléltethető. Ebbe a körbe tartozott a rendtagok személyes használati tárgyainak értékelése. A jórészt megsemmisült könyvtárak példája érzékelteti annak a *műveltségnek a pusztulását*, amely a könyvtárakat létrehozta és használta. Nem menti ezt az a körülmény, hogy nem nyilvános könyvtárról volt szó, mert a belőlük merített tudás nyilvánosságra került szónoklatok, tanórák és könyvek formájában is.

12. A tanárok szobáiban kivétel nélkül ott sorakoztak a tárgyaik előadásához nélkülözhetetlen művek. Ezek sora a szótáraktól a különféle természettudományos műveken keresztül a teológián át a történelem és jogtudományig terjedt. Szép számmal találunk a felsorolásokban ókori klasszikus szerzőktől származó opuszokat, de lelki írók munkája is majd minden szobában megtalálható volt. Többeknél volt térkép is. A pálos írók könyvei előfordulnak minden kolostorban, néhol több példányban is. Az előjárók szobáiban gyakran ott volt a Tripartitum és más jogi témájú alkotás. Több szerzetesnél, jellemzően tanároknál és szónokoknál jelen volt az eretnek irodalom néhány alkotása. Ebből nem lehet azt a következtetést levonni, hogy az illető egyet is értett a mű tartalmával. A könyveket jórészt praktikus célból tartották szobáikban, rendházaikban. A könyvek cellai használata utal arra a széleskörű műveltségre, amely ekkor a rend tagjait általánosan jellemezte. Ez is elpusztult a könyvekkel együtt.

13. A feloszlás kezdetén megkövetelt eskü letétele a rendtagokat személyükben mélységesen megalázta. A jelentések kiemelték az előjárók és egyes rendtagok készséges együttműködését a feloszlató bizottság tagjaival.

14. A pensió folyósításával az állam igyekezett a korábban törvényesen élvezett javaiktól megfosztott szerzetesek életének fenntartását biztosítani. Ennek mértéke igen szerény volt, alig fedezte a valós költségeket. A kiutalásukkal kapcsolatos dokumentumok segítségével bizonyos mértékben követhető az egyes szerzetesek további életútja. A pensiók folyósítása lassan haladt, a kérelmező nem egy alaklommal emelési kérvénye kedvező elbírálásakor már nem élt. A dokumentumokban a személyes állapotukra vonatkozóan különféle megjelöléseket alkalmaztak. Egyik ilyen definíció a világi pap, a másik az expálos, illetve volt szerzetes. Ez utóbbi kettő előfordul az állami iratokban is. A rendtagok sokszoros kiszolgáltatottságba kerültek. Anyagi szempontból az egyházmegyei szolgálat felé terelték őket, ez esetben magasabb pensióban részesültek. Emberi szempontból kiszolgáltatottá tette őket a lakás körülményeinek bizonytalansága. A városban születettek nagyobb része megpróbált szülőhelyére visszatérni, de aki nem városban született, azok jelentős része is városi lakhelyre kívánt költözni. Legalább ilyen súlyos kiszolgáltatottságot idézett elő a korábban megszokott szellemi, közösségi környezet hiánya. Erre utalnak az egyes szerzetesek fennmaradt végrendeletei, amelyekben bizonyos összeget hagynak egykori rendtársaikra az érte mondandó gyászmisék fejében. Gyakran egy volt rendtagot jelölnek meg a végrendelet végrehajtójának. Az állam részéről az anyagi kiszolgáltatottság célja az egyházmegyei pasztorációba kényszerítés volt. Ezáltal akarta az uralkodó a vidéki paphiányt enyhíteni. A kiszolgáltatott élethelyzet bizonyítékául szolgál annak a két rendtagnak az esete, akik a kitelepülés lehetőségét próbálták igénybe venni. Az elhelyezkedés nehézségei az idő előrehaladtával enyhültek, néhányan hitoktatói, tanári állást nyertek el. Verseghy kivételével nem találtam olyan személyt, aki a felosztatás után vállalt volna tábori lelkészi beosztást, találtam viszont Szegeden egy börtönlelkészt.

15. A rendház együtt-tartására tett halvány kísérletet Stahel Mátyás késmárki perjel, aki szívesen vállalkozott egykori rendtársaival karöltve plébániája és a hozzátartozó filiák ellátására. Erre alig egy évig nyílt lehetőségük. Az egykori rendtagok közül akik egyházmegyei szolgálatba léptek, általában az újonnan szervezett lokális káplánságok ellátására nyertek alkalmazást. Néhány kivétel akadt: Kocsy István volt tordai admisztrátor 1813 után a veszprémi papnevelde spirituálisja, illetve verbói Szluha Demeter szekszárdi apátplébános lett. Adataink szerint 75 felosztatott pálos vállalt egyházmegyei beosztást. Lelkészvizsgával ennél jóval többen rendelkeztek. Ezeket összegezve a császár ama szándéka, hogy az egykori szerzetesekkel töltsen fel az újonnan szervezett lelkészségeket csak töredékesen valósult meg. Míg másik fő szándéka, az egyházi vagyon erős állami felügyelet

alá vonása, csak veszteségek mellett vált valóra. A dokumentumok átvizsgálása során vázlatos képet alkothatunk a pozsonyi központi papnevelésben tanuló, felosztatásukról ott értesülő szerzetesnövendékek sorsáról, illetve arról is értesülünk, hogy a hozzájuk kapcsolódó állami elképzelések figyelmen kívül hagyták az egyházi törvényeket, teljesen állami feladatként tekintve a papnevelésre. További kutatási lehetőséget rejt magában a felosztatott pálosok egyházmegyei elhelyezkedésének és pályájának követése, illetve az egyes nevelőként, házitanítóként elhelyezkedő rendtagok környezetükre gyakorolt hatásának elemzése.